

Зоран
Милекић

Деца рата

■ Laguna ■

Copyright © 2023, Зоран Милекић
Copyright © овог издања 2023, ЛАГУНА

Фотографије са корице:
Музеј жртава геноцида, Београд
Збирка документарних фотографија Драгоја Лукића

Реч аутора

Пре десетак година упознао сам се са нашим познатим глумцем, и тада филмским продуцентом, Тихомиром – Тиком Станићем. Као дете козарачког краја, осећао је потребу да сними филм о Јасеновцу и хуманитарки Диани Будисављевић Обексер. Постао сам део његовог тима који је требало да напише сценарио о тој великој драми српског народа током Другог светског рата. Као историчар, требало је да сакупим што више података и чињеница о том ужасном логору и смелој Дианиној акцији. Тада сам имао прилику, и велико задовољство, да се упознам са Бригитом Фистрић, односно Милком – Миком Бундало, негдашњом усвојеном девојчицом са Козаре, као и Јеленом Радојчић, девојачко Бухач, још једним дететом рата, из села Јабланац у Славонији. Испричале су ми тада, док смо заједно ишли у Јасеновац да се поклонимо сенима убијених, своје ратне судбине. Дуго је било путовање па смо, возећи се аутобусом, имали сасвим довољно времена да реконструиремо тај пут њиховог страдања. Ја сам постављао питања, а оне су неуморно одговарале и објашњавале. Тако је почело.

Касније смо се сретали у њиховим становима, кафанама, у Удружењу логораша Другог светског рата, по парковима.

Те њихове приче су ме толико фасцинирале да сам одлучио да буду саставни део мог романа о Диани Будисављевић, који сам почео да пишем неколико година касније. И Драгоје Лукић, такође дечак са Козаре, требало је да буде један од јунака те приче. Њега нисам имао прилике да упознам јер је преминуо још 2005. године, али ми је његов логорашко-ратни пут о коме сам читао био такође потресно привлачан. Уз то, управо је он после рата уложио највише труда да идентификује сву ту страдалничку и несрећну децу своје генерације. Но, било је превише страна, текст је требало некако скратити. Зато сам најпре написао причу о подвигу Диане Будисављевић и њених сарадника. Тако се почетком 2021. појавила *Аустријанка*. Велика ми је сатисфакција била када ми је Јелена рекла да ју је прочитала и да књига одише истином, тешком и суровом, али истином. Али у глави су ми непрекидно биле слике страдања Мике, Јелене, Драгоја и све друге деце која су покушавала да избегну фаталан крај у усташкој држави. Допунио сам, у наредних неколико година, своја истраживања, причао са још „две своје девојчице“, и онда написао овај роман који је, заправо, прича о несхватљивом мучеништву и страдању деце у, изгледа, трајним и никад завршеним ратовима и мржњама. Деце, чија је суза за сваког човека, који је то у правом смислу речи, тежа од било чега другог, тешка и претешка. Нажалост, сведоци смо њиховог страдања и у данашњем „модерном“ свету, оном који гради и формира наша генерација. Негде смо сви очигледно погрешили, а грешку тешко да ћемо икада наћи и признати. Мика/Бригита је у међувремену умрла, није дочекала да види ову причу о себи. А можда би јој и само подсећање било тешко. Као што знам да је тешко и Јелени

јер сећања на времена тешка и ужасна увек су болна. Волео бих кад би ова књига била својеврсни споменик сећања на све њих, на сву ту нашу децу – и ону која су страдала и ону која су преживела. Али и споменик захвалности и дивљења. Јер што се не стави на папир, то нестане у мору времена. И морамо се једном засвагда научити памћењу! Додуше, заборав је лак а памћење тешко. Али је лековито!

БУНДАЛА

Осети се рат у ваздуху. Просто тако, осети се. Као и свако невреме.

Горе куће у поткозарском селу Грбавци. Прождире их ватра упркос дубоком снегу који ове зиме прекри целу Козару. Усташе газе и прте, носе бакље и предају пламену све што им је на путу. Куће празне, пуне, нема народа. Све се то дало у беганију. Још у пролеће те године чуло се за усташке упаде у српска села и за свирепости за које многи најпре нису ни могли да поверују да их је могуће починити. Сада је страх од тих „жутих“ људи, обучених у жутосмеђе униформе, и њихових официра, обучених у црне, јачи и од дубоког снега и од мрачних ноћи које горе, у планини, леде крв у жилама. И услед циче зиме и услед завијања курјака. Али човек зна шта може очекивати од вукова који вршљају по козарачким висовима и долинама, али не зна шта да очекује од тих курјака у људском облику. Чим запрашташе пушке и загрмеше топови тамо негде од Дубице, а усташе кренуше да чисте све пред собом, диже се и народ па се даде у бег. Вуче уз себе сву стоку, благо своје, запрегу тера пред собом, бар да му прти стазу. У збегу се нађоше и Бундала. То

за њих није само пуки збег већ и кумовско ненадано дружење. Упутише се свом куму чија је кућа горе, на Козари. Не дођоше му празних руку. На своје санке, у које су упрегли волове, натрпали су пшеничног брашна и још понечег што је могло стати. Кум их прими како то Бог и ред налажу. А зна да ће ови морати подуже остати јер је већ стигао глас да су куће по селу попаљене. Мићо Бундало то и лично виде када се охрабри једаред да се спусти доле на саоницама и извиди ситуацију. Запаљена је кућа његовог оца Ђурађа, или ти Ђуро, кога су више од година остариле муке и бежаније.

– Спалили је сву! – рече чим се врати кумовима и својима. – Цела изгорјела!

– Сјеме им се затрло! – повика његова мајка, жена Ђурова.

Закука, али не много и не дуго, само колико реда ради, слутила је томе. А Ђуро само климну главом као да не чу ништа посебно. Висок је и широк, назире се да је био прави горостас у младости, док га године не повише као врбов прут. Говорило се у селу за њега да је био тако јак да је, кô прстом о прст, могао зубима подићи цак жита на леђа, без икаквог потезања руку.

– Дедер да се закоље прасе – укључи се и кум па се дохвати ножа и крену из куће.

– А гдје ћеш га сад клат куме, Бога ти? – повика ђед Ђуро за њим. – За шта сад?

– За јести! – насмеја се кум отворивши врата. – Има само да се ’ранимо, баш да не оставимо душманима!

– Кољи, куме! – подржа га Мићо. – Кољи, лебац им се огадио, кољи, да ни папак фукари не остане! Ја ћу једно моје сјутра заклати!

– Е тако, дјецо! – повика баба. – Има оваца, има прасади, данас нек коље један, сјутра други, па дјел’те!

Мићо се повремено саоницама и воловима спушта низ планину, што ради извиђања ситуације, што ради набавке још какве хране. Ризично је то јер Бог ће га знати куда све

вршљају усташе, домобрани или Немци. Једаред налете на усташку патролу. Чу како му нешто довикнуше, но он одмах скочи са санки и нададе се у бекство ка шуми, а пушке запрашташе за њим. Усташе се не усудише да га прате и лове јер и сами зазиру од бусија. Само запленише волове и саонице и одоше даље.

– Великоме Богу ’вала, само кад ти живу главу извуче! За вочиће и саоне ћемо лако – теши га баба.

Теши га, али се Мићо не да лако утешити. Имали су та два волића који су им хлеб доносили. Упрегнô би их у дрвени плуг па удри, обарај бразду. Ори дубље, ори плиће! Преклопицу, до које је досезала даска за обарање бразда, направио је сам од јасена, а мајсторима је дао да му направе дрвене точкове. Ђед Ђуро је знао да вешто изради јарам, па још и да му удари украс да, онако наоко, лепо изгледа.

Сети се сада свега тога Мићо Бундало.

– Еј, како смо орали прије рата! – окрете се куму. – Чутурица ракије, воде, мало туршије, то нас држи до ручка. Па оремо, ја и Ђуро! А који пут стара спакује сира и кајмака, крува ил’ сушена меса, па ајд’ у планину међ крмке, пењи се на Козару.

А та његова мајка, седа, мада не толико стара, у целом је селу, а и шире, позната као добра траварица. Слабо је које травке или каквог биља а да га она не познаје. Тачно зна која се за коју бољку може употребити, која је отров а која мелем. И свашта лечи. Ко се пре’лади, ајд’ код ње. Попусте ли живци, опет к њој. Заболе ли зглобови, лек је у ње. Ако се која рана да на зло, одмах трчи њојзи по мелем. Чисти и крв, и плућа, жутицу уклања као руком. Хајдучица, зова, подбјел, доквица, јагорчевина, кантарион, маслчак, мајчина душица, шипак, дрен! Неко би то онако згазио, а она вредно скупља, слаже и суши. Није јој тешко. А осушене биљке и цветови тако блажено и опојно миришу, као самим миром и душом.

Једну посебну биљку воли њена снаја, Мићова жена, Милица Бундало. Додуше, та биљка не расте у забрану или где по ливадама. Понајпре се може наћи у дућану. Мићо јој говори да је то ђавоља биљка, да је он не би ни принео устима а камоли ставио у њих, али све је узалуд.

– Ђавоља биљка јест сигурно чим ме је гуја к њојзи окренула – говори Милица, али се ње не може одрећи.

И стварно, пропуши због змије.

Једаред су она и Мићо копали кукурузе, па она остави мотику и отиде да намири стоку а Мићо да се обрије. Код велике јабуке пружи руке да откине мисирача и дулека за свиње, кад осети као неки убод у ногу. Помисли да је трн, али кад диже лозу од тикава имаде шта видети. Склупчала се змија па само сикће. Њој се одсекле ноге па није ни разабрала да ли је шарка или поскок.

– Ај’ по’итај, мене уједе гуја!

А Мићо се таман насапуњао и пружио бритвом преко образа. Али забатали све и дотрча. Зграби успут и повелику мотку, не нађе змију тамо где му жена показа него мало даље и уби је. Шарка! Љута и голема! И одмах се, онако необријан, растрча кроз село да зове помоћ. Један комшија удари у клепало којим се јавља ако је какве несреће. Не прође дуго а пред кућу им бану ранарник, видар, па одмах звону Мића да понесе трнокоп и лопату. Ископаше добру рупу па у њу закопаше Миличину ногу све до колена. Мора јој бити укопана двадесет и четири часа, да се крв измеша са земљом, па са земљом да избаци и отров. После тога „ја л’ жива, ја л’ мртва“. А народ чуо оно клепало па почео пристизати. Неко носи ракију, неко орахе, неко јабуке.

– Дедер ми донеси бошчу и онај нови јелек – затражи Милица од ћерке Раде, којој је четрнаест лета било довољно да је извајају у лепог девојчурка. – Дед’ понеси огледало и чешаљ! – повика још за њом.

Потрча и друга кћер Госпава, па јој све то брзо принесе. Милица очешља косу, забради се белом козарачком

марамом, са шареним рубом на коме сијају златасте ђин-ђувице, а Рада јој поможе да навуче црн јелек. Да лепо и зачешљано изгледа кад народ већ долази.

Али дуга су двадесет и четири часа! Цео дан и цела ноћ. Мићо изнесе клупе и столице, људи заседоше, доведоше музиканте. Само да Милица не заспи, јер ако заспи, онда ће сигурно умрети. Ударише у тамбуре и запеваше. Целе ноћи. Жене се нађоше да помогну у кући и око ње, па изнесе кафу, ракију, питу, лук, сланину, месо. Дођоше деда Ђуро и баба, они живе у засебној кући. Једино прадеда, Ђуров отац, не може доћи. Стар је и слаб, па остаде у кревету.

Бију тамбуре и песма, али Милица је уморна, целог тог дана је окопавала кукурузе, па јој се, богме, приспава. Један комшија јој тада даде цигарету да је одржи будном. Оде једна цигарета, испуши потом и другу. Бише јој онако некако горке, па се искашља.

Мићо је седео уз њу и погледао кроз ону буку, ларму и дим, стрепећи да ли ће преживети. А она само ћути и пуши. Онако висока, висока скоро кô Мићо, а он је баш повисок човек. Само покаткад погледа ка својој деци, па размишља. Рада, најстарија, већ је почела да се ђевојчи, ништа јој није тешко, хоће послушати шта год да јој се заповеди. Па Невенка, четири године млађа, већ је све занима да види и научи. Воли, као и сестра Госпава, да буде уз мајку, да хвата очима како меси погачу или штогод друго. И уз бабу, кад ова ситни оно своје биље спремајући га за какав мелем, чај или маст. После њих је дошао једини мушки, Драгољуб, родио се тридесет четврте, баш оне године кад убише краља.

И сад се сети Милица како га једном отац умало не пресече плугом. Волео је Драгољуб да иде уз њега, било му је занимљиво да гледа како плут баца ону земљу и преврће је. Пред сам рат набавише плут од гвожђа, па је тек то Драгољубу било интересантно. Но једном, идући поред њега, да ли се заведе на оној бразди па паде, шта ли, а плут се диже

преко њега и пређе на другу страну. Виде га Бог! Замало да га отац преполови попреко, али ето, остаде, претече. Мићо га одмах узе на руке и однесе кући, сав престрављен од оног што је могло бити. А ништа му није било осим што се грдно уплашио. А једини син! Једино мушко! Ђед тад посади Драгољуба на крило па га све милује по коси. Унук! Наследник! Дадоше му и куваних „кумпијера“, њих је понајвише волео.

Напослетку се Миличин поглед задржа на оној најмлађој, Милки, њиховој Мики. Свима им је мезимица. Родила ју је непуне две године раније. Осетила да јој је време, отишла у вајат и породила се. Очи боје као у лешника, на десној плећки младеж, нека звездица као за пола нокта. После је и прст на левој руци повредила, и то онај средњак. Прегањала се и пентрала са Невенком по дрвљенику, а ова јој нехотице прикљешти тај прст пањем. Мика је вриснула, то ју је гадно заболело, крв јој се подлила, па нокат поплавео и остао тако накриво. И кад год јој подрезују нокте, она кука.

Тако је о својој деци размишљала Милица у оној дугој и предугој ноћи, чекајући шта ће јој Бог уделити.

А народ, комшије, онако окупљени, помало једу, свирају, певају, па кад ожедне оду до бунара, извуку воде па је захватају кузовом, посудом коју је сам Мићо направио од коре јасике. Милица пуши и кашље, па опет пуши. Горки димови али све је вуче да их увлачи у себе.

– Не знаш ти пушит – виче јој комшија, воденичар, висок и сув, чисто да је макар мало развесели.

– Жња, Радоване, жња! – одговара други. – Жња ал’ је туши, па кашље.

У ноћи упалили два фењера и заложили ватру да се греју и да се гледају.

А кад је свануо дан, Милици би добро. Бог је погледао па сачекаше да истекну она двадесет и четири часа а онда

јој ископаше ногу. И тако се спасе змијског уједа, али се навикну пушити. И од тада више не престаде.

Сад, у избеглиштву, дуван јој чини велику муку. Све мање га је, и не само њега него и папира у који га увија. А и оно папира што је имала добила је захваљујући Швабама. Покаткад избацују из авиона летке позивајући Козарчане на мир. Тврде да су међу њима неодговорни појединци којима није стало ни до реда ни до мира него се повезују са бандама, носе им вести и упозоравају их на приближавање немачке или хрватске војске. Зато се упозоравају да ће бити пуцано на сваког ко покуша да бежи јер је самим тим чином аутоматски сумњив. Биће стрељан и свако ко на приближавање војске даје било какве знаке упозоравања „било дозивањем, домахивањем, опонашањем животињских гласова или на други начин“. Ко се буде покоравао наређењима немачке војске, тај ће бити под њеном заштитом а „тко се супростави, бит ће смакнут“. Такве летке пуши Милица Бундало, један по један. Ловила их је по пољу где су падали, слагала један преко другог и после у њих увијала дуван. Али и томе дође крај, нису ни они били безбројни.

– Еј, да ми је сад до у наш дућан, по паклић дувана! – рече замишљено док њени и кумова фамилија једу оно прасеће печење за које се закеше да га неће оставити душманима.

А дућан је био мало испод ђедове куће. Мићо је у њега покаткад свраћао да попије пиво, купи Милици дувана и *Ново вријеме*. Знала је Милица да међу кукурузе посади „ћућу“, јефтин дуван, али је Мићо увек викао на њу због тога, страховао је од финансијске инспекције. Негде пред рат ђед Ђуро јој направи лулу од ораховине и настави јој „чакмак“, комад турпије којим је кресала о кремен и тако палила дуван. После је од Мића добила и праву лулу, ону коју су правили грнчари и продавали код цркве, на вашару о Великој Госпојини, на који је народ радо долазио.

Сем дућана, била је и школа у селу. Мићо је Драгољуба уписао, као свог јединог мушког, и овај је кренуо оне године пред рат. Али рат промени све па од тога не би ништа.

Иако их кум лепо прими и удоми, ипак је рођена кућа најмилија. У дугим зимским ноћима и кратким данима мисле на свој дом доле, на обронцима Козаре. Дрвену кућу, дрвнару, коју је Мићо правио а отац му његов помагао. Није то био нимало лак посао. Требало је у оближњој шуми, срећа те је близу, обарати стабла снагом мишића и оштрицом секире или тестере, одсећи гране, па из стабла извући греде и диреке носаче, венчанице и рогове. Све то ставити тамо где му је место па је напослетку прекрити тесаном шиндром. У њој су живели Мићо и Милица са својом децом. А пола километра ниже, на путу који води Дубици, био је кућерак у коме су дане проводили ђед, баба и прађед.

Њине земље било је свакакве. И оне на којој се могло лепо сејати, и оне сионице, чврсте, где су вочићи морали добро запети како би се преорала.

Сетише се куће и земље, па се сетише и своје славе, Никољдана. Деветнаести децембар, баш у овакво зимско доба. Свети Никола за Козарчане увек стиже са снегом и мразом, али опет им је топло око срца. Данима пред славу све је у неком покрету, све је на ногама. Ваља свеца дочекати како Бог милује, а госте како доликује. Треба доносити воду, прати рубље, рибати под, чистити покућство. Никољдан је посна слава, мора се прибавити рибе, спремити посног „туцаног“ пасуља, намесити погача, испећи пита, саставити сарме напуњене икром. Треба затегнути подугачки астал, поређати на њега дрвене зделе и тањире, у ћуп пун кукуруза забости славску свећу и тако дочекати попа да све то, као и све укућане, окади и благосиља. Деца једва чекају славу! Напољу зима, пуца церић, лепо се чује како га мраз цепа као секиром. А унутра топло. На огњиште се стално, целе ноћи, додају цепанице. А са тог истог огњишта шири се мирис погаче и рибе испод сача.

Сад је све другачије. Променило се са овим проклетим ратом, мора се вазда бити на некој опрези.

Рат је брзо стигао до Козаре. Усташе запоседоше Дубицу па почеше патролирати по околним селима, правдајући то контролисањем јавног реда и мира. А никаквог нереда и немира није било до њиховог доласка. Њихово присуство код сељана изазва узнемирење. Због тога неки Срби већ почеше да се наоружавају, па и да стварају мање устаничке одреде. Мићо Бундало није имао никаквог наоружања, али је био у вези са тим наоружаним људима и помагао им кад год и где год је требало. Носио им је храну, а није се противио ни прасе да закоље кад је требало.

Већ крајем јула четрдесет прве тамошњи Срби почеше да пружају озбиљан отпор усташама и Немцима, да штите голе животе. Не пита се ко је за шта. Зна се за четнике, то је стари назив, за партизане се још не зна. Нападане су усташке посаде по селима, па се ни они више не осећају сигурно.

Деца од тада морају стално бити или у кући или око куће, нигде се не смеју удаљавати.

– Еј, кад се сетим вира – рече Мићо. – Лети, купај се, ’лади. Близу куће, заклоњен врбама и ора’има. Милина. Ту се купамо, и ја и дјеца. Сад ми тај вир дође ко’но да и није наш, да није у нас. Далеко! Не море се више тамо.

– А шта оно би са Дубицом? – заинтересова се кум.

– Еј, Дубица – уздахну Мићо. – Чу се понајприје да су они наши напали једну домобранску постају прије Дубице и запленили оружја. Позваше после тога и мене, да се нападну усташе у Дубици, да буде што више људи. Одо ја са њима ал’ опен нем’ пушку. Него нађем једну појачу притку, накалемим на њу некак’о шиљасто гвожђе и тако добијем ко’ неко копље. А и други носе кој шта има. Неко поњо ловачку пушку, неко виле. Па ај’ преко брда на Дубицу. Нападосмо је, ал’ грдна погибија. Јаке усташе тамо.

– Богу фала, жив се врну! – додаде Милица.

– Ал’ узесмо Костајницу – као да олакша Мићу. – Послен се уозбилише усташи и Швабе. Ама, њи’ интересују наше дрво и руда, тамо код Љубовије. То они ’оће. И пруга, она од Бањалуке што бије према Суњу. Ударише добро на нас! Запеше кô по’манитали од Бањалуке и Приједора, па све до Градишке.

У рано пролеће четрдесет друге окопни и народ се поче враћати. Врати се и Мићо са својом фамилијом. А има се шта и видети. Све куће попаљене! Све, осим његове! Бог ће га свети знати како су и зашто њу оставили целу. Усташе су ишли редом, палили све пред собом, од стогова сена, преко вајата и кућа, до псећих кућица.

И ђедова кућа је спаљена, ништа од ње не оста.

– Све им се затрло! – засикта баба како виде згариште. – Овога ми крста – и прекрсти се – ваља им долијати! Славу им њину, све запалише!

– Ја не знам што ћемо чинити – рече Милица замишљено. – Земљу нит обрађиват нит оставит ’вако. Него не знам да л’ све баталит ил’...

– Прекопаћемо! – одговори Мићо одлучно. – Прекопати и садити, па они опе’ нек сатру ако им дође шака.

Баба, ђед и прађед пређоше у њихову кућу и ту се некако стиснуше за невољу. И не прође дуго а прађед умре. Цео живот му прође у некаквим бежанијама, а ни своју кућу не могаше прежалити. Сахранише га на брзину ђед и Мићо јер опет беше дата узбуна због усташа. Ни крстачу не стигоше да му направе.

А ђеду Ђури најжалије би изгореле тамбуре двожице. Тамбура од јавора, а на њеном врату украс од шарене вунице. Знао је лепо да свира, деца су волела да га слушају, гледајући како његови прсти вешто шетају оним жицама.

Тако некад беше. А на чему ће сад свирати? И коме? Чему? Не би време за свирање.

БУХАЧИ

Тог јутра, баш уочи Ускрса четрдесет друге, Јелена се рано пробуди. Танке обрве над очима живим и немирним. Лепи бели образи, а очи сада поспане, тек што је пребацила осмо лето. На брзину се уми па за сваки случај баци поглед кроз прозор. Плаши се да њен отац Божо не оде у Новску, а да га она пре тога не подсети шта треба да јој купи.

Бухачи живе у Јабланцу, селу на левој обали Саве, између Млаке и Старе Градишке. Нема до тамо ваљаног колског пута због тешко проходног мочварног терена. Баве се земљом, обрађују је и то им доноси приходе за сасвим пристојан живот. Имају своју кућу, шталу, окућницу, краве, свиње, живину, пољопривредни алат. За њихове коње се прича да су најлепши. Но како поче рат, неки страх се увуче у ово питомо село. Људи наставише да обављају своје послове као да се ништа посебно не догађа, али дубоко у себи знају да се заваравaju. Јеленина мајка Ана, пуна неког лошег предосећања, свог сина Душана, дечачића од четири године, даде на чување својим родитељима Илији и Софији у Млаку, село удаљено који километар од Јабланца.

Кућа им је на спрат, мора тако, Сава мало-мало па се излије. Јелена осмотри кроз прозор из приземља не би ли

видела оца. Није га било, па се врати у собу где спава њен старији брат Живко. Навуче на себе џемпер, јутра су још увек прохладна. У другој соби виде мајку како покрива свог најмлађег сина Илију, нема му још ни пола године. Дечак чврсто спава, само му обрашчићи покатак заиграју.

– Је л’ отишò тата? – упита мајку шапатом.

– У штали је, спрема коње.

– Морам му рећ за онај материјал.

– Зна он то. Рекла сам му.

– Ипак да му кажем – остаде упорна девојчица па крену из собе. Застаде, па се још једном окрете. – Сањала сам... – прозбори.

Мајка се кратко замисли па заједно са њом изађе из куће.

Висока, крупна, лепа жена. И глас јој је леп, воли да пева, али није јој сад до тога. Не памти кад је задњи пут запевала. Спопале је слутње неке, све покушава да их се растосиља, али не иде па не иде.

– Шта си сањала? – упита, а нека забринутост јој се прели преко лица.

Отац Божо, још виши од жене, лепог изгледа, изведе из штале добро истимарене коње, приведе их колима те их поче упрезати. И он воли добру песму. Еј, где су сад она дивна прела на којима су и неми морали запевати! Прошла! Све је прошло!

– Ено га тата! – повика Јелена и пожури ка њему.

– Јелена! – повика мајка и заустави је. – Шта си сањала?

Она се стаде премишљати, а онда се покуњено врати.

– Дошò је... – процеди. – Дошò је кò неки непознат човјек и... одвео мене и Живка.

– Гдје вас одвео? Који човјек?

– Не знам ал’ никад се више нисмо вратили нашој кући.

Ето ти!

Оде потом ка оцу, весело, као да какав тежак терет скиде са себе. А мајка сада тај исти терет навали себи на леђа.

– Тата, купи ми оно што сам ти рекла! – подсети га Јелена.

Он је не чу, само настави са упрезањем коња.

– Тата! – поново га позва, а он се одједном окрете у неком чуду што је уопште ту.

– Знам, Јело, знам.

Понекад се присети како се и није богзна како обрадовао кад се она родила. Имао је само Живка пре ње, па је рачунао како није згорега да и друго, па и треће, буде мушко, па тек онда нек наиђе и то женскиње, ако баш мора. Чак се ни Ана не обрадова, али она више због њега. Но сети се увек и своје мајке, која им је рекла, без много околишања: „А ко ће плакат за вама кад умрете? Само женско дијете то може.“ А сад? Нико од њега поноснији нема! Воли ону њену дугу косу, кике до појаса. Воли и да је увек лепо обучена, женско је женско. И кад год је неки већи празник, подсети Ану да јој купи какву нову сукњу и блузу. Најлепша да му буде!

– Кад ћу јахат? – упита га Јелена па му прекиде мисли.

– Јахаћеш – узврати он кратко.

Највећа радост јој је кад је отац подигне на коња. Воли да јаше. То већ сасвим изврсно ради. Обуче је отац у мушко одело, рашчешља јој косу да личи на праву Циганку, па ајде на коња, да га прати где год да иде.

У авлији се појави стриц Ђука, лепо обучен, као што је и Божо. Убрзо мајка изнесе очеву торбу, он је прихвати па се обојица испеше на кола.

– Ајде! – затресе дизгинама и коњи послушно кренуше.

Кад изађоше из дворишта, видеше крај пута двојицу усташа. Божо их поздрави климањем главе а Ђука се мало маши свог качкета.

– Добар дан!

– Добар дан! – отпоздравише обојица усташа. – Куда, људи?

- До Новске – узврати Божо.
- Послом неким? – интересује се даље усташа.
- Пазар неки, господине, ништа нарочито.
- Ајде, ајде! – отпоздрави руком усташа.

Још их мало ћутке осмотрише, па се окретоше и наста-
више низ пут.

- Шта ли раде овдје? – упита тихо Ђука.
- А ко ће га знат – узврати Божо. – Патрола нека.

У ова неизвесна времена Ана не прати мужа из куће лака срца. Окрени обрни, усташе су им са свих страна. Ићи само кад се мора, где се мора, и ако се мора!

– Пази на патке! – заповеди Јелени, а заправо је упути на њен уобичајени посао.

Бухачи поседују два чамца, већи и мањи, за случај поплаве која овде покатакда зна да буде силовита. Јелени је досадно да само пиљи у патке и пачиће, па одлучи да се разоноди. Недалеко од куће је повелика и подубока бара, па отисну чамац и ускочи у њега. Одвела на средину, заседе на његово дно и стаде грицкати проју коју понесе са собом. Провири покатакда, ту су патке, што уз обалу, што шврљају баром. Додаци им помало проје а оне загњуре и дуго, дуго их нема да изроне. Ето га и Живко, пробудио се, у белим чакширима преко којих је пребацио белу кошуљу. Још поспан, чкиљи на сунце, оно га задиркује, не да му да јасно види сестру и оно јато патака око ње. Али одједном нешто му на трен заклони сунце, онда опет, па опет. Кобац прави кругове, привлачи га пачје друштво што се сјатило на бару и около.

- Бјежи! Бјежи! – повика.

Његова вика подиже и Јелену из чамца. Патке се распаметише, растрчаше се уз клепетање крилима. Јелена завесла ка обали, замахну веслом ка птичурини мале главе а опасних канци и кљуна. Но касно! Кобац зграби паче, она изгуби равнотежу и упаде у воду. Успаничи се, завриска,

заграби рукама на све стране. Излете мајка из куће, загази и ухвати је за кике, као кад се зец хвата за уши. Љутња јој води руке, хтеде да Јелену добро опаучи, и због изгубљеног пачета и због пада у воду. Ипак, сила нека је заустави.

– Лудо дијете! – повика. – Је л’ се тако патке чувају? А још и да се удавиш!

Али није, Богу великом хвала! То јој руке и обузда. Добро је, ипак. На попрешту остаде само неколико пачјих пера.

Тог дана Јелена никако да ишчека очев и стричев повратак. Удари подне, нема их. Време је и ручку, још их нема. Вратише се у касно поподне. Одмах истрча пред њих а отац јој показа материјал који јој је купио како би јој се од тога штогод лепо скројило.

– Сашит ћу ти сукњу и блузу! – обећа мајка.

Јелена сија од среће. Одмах отрча у собу са Живком. Седе и дуго загледају тканину са свих страна, испипавају, меркају. Чују како, у другој соби, отац говори мајци. Деца воле да прислушкују старије, одмах начуљише уши. Прича јој да је нешто хране успео да добаци јасеновачким логорашима који су радили у пољу, ван логора. Мајка га укори што се сувише коцка и са својим и са животима свих њих.

– Нама је живот на коцки како окренеш – прошапта отац.

И никако не може да заборави како је, кад је већ почео рат, окопавао кукурузе. Ђука је водио коња а он је држао плут. Наиђе им неки комшија, Хрват, добродушан човек, носећи новине. Ђука заустави коња, а комшија им вели:

– Пише Миле Будак да све Србе треба почистит железном метлом. Бојим се, брате Божо, да ти те кукурузе сигурно нећеш брат.

– Ама, ако Анте и Хитлер буду кô Фрањо Јосип, неће бит тако лоше. Фрањо није никог дирô ко је радио свој посô – рекао је Ђука. – Причао ми је мој стари, он је био у оној њиној војсци.

Недуго потом Божо оде на спавање. Напоран дан, па брзо заспа. Убрзо заспаше и Живко и Јелена. Материјал за обећане сукњу и блузу јој је под јастуком, да јој буде што ближи. А мајка Ана дуго не може да заспи. Онај Јеленин сан непрестано јој се врзма по глави, не да јој мира. Стрепи да и она не сања исти.

Плаши се лоших снова. Они не лажу.